

کتاب درسی قدیم

فهرست کتب درسی ابتدائی و متوسطه و عالی و دوره تخصصی قدیم با توجه به یادداشت‌های محقق دانشمند آقای سیدحسن تقی زاده و مرحوم معتمد قزوینی و مرحوم میرزا طاهر تنکابنی که در اختیار نویسنده گذاشته شده. ش

دوره ابتدائی : نخستین کتابی که با اطفال تدریس میشد «عم جزء» بود. و آن جزء آخر از کلام الله مجید است از آغاز سوره النبأ تا پایان سوره الناس مشتمل بر سی و هفت سوره و بر مجموع این سوره: سوره مبارکه حمد را نیز میافزایند. علاوه «الف ب» ساده و با صدای الفی و حرکات فتحه و ضمه و کسره (زبر، زیر، پیش) و رفع و نصب و جر (دوزبر - دوزیر، دوپیش) و همچنین شد و مد و نقطه‌ها و بعضی حروف نسخ کنونی که در قرآن شریف یافت میشود مانند کاف و نون (قوسی) نیز در مقدمه این جزء درج است و محصل از آغاز جزء که با هو الفتح العظیم شروع میشود بخواندن برداشته اقسام الف و بارها فرامیگرفت و ابجد را نیز بهمان شکل که نوشته میشود (ابجد، هوز، حطی . . .) یاد گرفته بخواندن سوره حمد، ناس . . . تا سوره النبأ میبرداخت. خواندن عم جزء در مکتب خانه های قدیم تشریفات خاصی داشت. شاگرد در صلی خواندن این کتاب میبایست در چند مورد بیعلم (مکتبی - مکتب دار) انعام بدهد و این انعام را سر سوره^۱ میگفتند و هنگام ختم کتاب نیز مکتبی انعام دریافت میکرد و شاگردان نیز نصف روز تعطیل میکردند و با اصطلاح آرزو فرم خاص میشدند^۲. عم جزء در تمام مکتب خانه‌ها و گویا بدون استثناء بشاگردان تدریس میشده است و هنوز هم در مکتب خانه‌های قراء ایران و نقاطی که در آنجا دبستان نیست، تدریس میشود.

پس از اتمام عم جزء قرآن شریف و ضمناً کتابهای کوچک و ساده دیگری نیز تدریس میشد مانند نون و حلوا، سنگتراش، هاق والدین، گسارک و روباها، شنکول منگول، حسن و حسین. در دوره ابتدائی تمام قرآن با قسمت عمده آن تدریس میگردد^۳.

دوره متوسطه: در این دوره کتابهایی را که جنبه ادبی داشت و عبارات آن نسبت بکتاب یاد شده مشکل تر بود، میخواندند. نوع این کتابها بر حسب طبقه و محیطی که شاگرد در آن تربیت شده بود، تغییر میکرد چنانکه اطفالی که از خانواده و خلایق بودند، در این دوره از کتابهای شریفات: حیات القلوب و عین الحیوة، حق الیقین، صد کلمه قصار، گلستان سعدی، اصول و فروع دین و از اشعار: وفای شوشتری، دیوان جودی، نصاب الصبیان و تحصیل میکردند. اعیان زاده‌ها و خانواده‌های متمدن و شهر نشین بعضی کتابهای فوق و همچنین، ترسل، احسن المرسلات، تاریخ معجم را فرامیگرفتند و در برخی از نقاط ایران مانند خراسان و آذربایجان دیوان وصال

۱- این سوره‌ها عبارت است از حمد - هززه - بیته - النبأ.

۲- این رسم از دیر زمان بر قرار بوده است. عطار در تذکره الاولیاء ضمن احوال بایزید گوید: گفت (بایزید) مرا دستوری ده تا بخانه روم و سخنی بباد بگویم - استاد دستوری داد. بایزید بخانه آمد مادر گفت با طیفور بچه آمدی. مگر هدیه آورده اند، با عذری افتاده است.

۳- تدریس قرآن نیز همان تشریفات عم جزء را داشت که پس از خواندن سوره‌های ذیل بعمل میآمد. الملك، الرحمن، الکهف، الانعام و سوره مبارکه بسم که انعام این سوره‌ها نسبت بسوره‌های دیگر کلان تر بود و شاگردان یک روز تمام مرخص میشدند.

شیرازی نیز تدریس میشد. روستا زادگان و فرزندان عشایر بخواندن فلك ناز ، خاور نامه ، حمله خیدری ، اسکندرنامه و کتابهایی که جنبه حماسه آن غلبه داشت میبرداختند . گاهی در این دوره پیش کتب جامع المقدمات نیز تدریس میشد^۱

دوره عالی: ادبیات عرب - دو نکته را باید تذکر داد یکی اینکه نظم و ترتیب در کتب این دوره بهتر از کتب ابتدائی و متوسطه است . دیگر اینکه در مدارس قدیمه اگر چه خواندن کتب درسی در هر رشته تابع غایتی بود که محصل از آن علم در نظر داشت ، لیکن این انفکاک در دوره تخصصی صورت میگرفت و در دروس دوره تحصیل ادبیات عرب ، طلاب فقه ، و اصول ، فلسفه ، ریاضیات ، طب ، خطابه و موعظه ، ادبیات با یکدیگر شرکت داشتند و همه آنها بخواندن این کتابها و با قسمت عمده آن موظف بودند. اینک فهرست کتب ادب عربی با رعایت تفکیک علوم از یکدیگر باضمام فهرست پاره ای از کتب فقه ، اصول ، منطق ، فلسفه ، که طلاب رشته های مختلف علوم آنرا فرا میگیرفتند .

علم صرف - صرف نخستین علمی است که در دوره تحصیل ادبیات عرب تدریس میشود . برخی از محصلین صرف و نحو را در عرض هم فرا میگیرند و دسته دیگر ابتدا بر ا گرفتن قسمتی از صرف پرداخته و سپس بر ا گرفتن صرف و نحو توأما میپردازند . در دوره اول کتابهای امثله^۲ صرف میگیرند^۳ . کتابی که در دوره سوم تدریس میشود عبارتست از: شرح رضو و شرح نظام^۴ . **علم نحو** کتبی که در علم نحو تدریس میشود برای طلاب ایرانی و طلاب عرب که در حوزه های درسی عراق عرب مشغول تحصیل هستند یکسان نیست . کتابهایی که هر یک از دو صنف فرا میگیرند عبارتست از: دوره اول برای طلاب ایرانی: عوامل منظومه^۵ عوامل جرجانی^۶ شرح عوامل جرجانی . شرح عوامل الامجن^۷ انودج^۸ صمدیه . و بعضی بجای صمدیه هدایه میخوانند . دوره اول برای طلاب عرب شرح قطر اجرومیه^۹ دنباله دارد

- ۱- این طبقه بندی کامل نیست فقط قید غالب در آن رعایت شده است و کراراً تداخل طبقات و کتب مشاهده شده است
- ۲- خواندن این کتاب چندان متداول است و چون مختصر است غالباً خواندن شرح امثله میپردازند و شرح امثله بیان چهارده باب فعلی است که از مقدمه مشتق میشود (مقدمه آنان) و در این کتاب ابواب چهارده گانه فعل و ترتیب صیغه سازی هر یک از افعال نوشته شده .
- ۳- شرح نظام در بعضی طلاب در عرض کتاب سیوطی و بعضی دیگر در عرض معنی فرا میگیرند و این دو کتاب در ضمن علم نحو خواهد آمد
- ۴- در یادداشت های مرحوم تنکابینی نام کتاب مراخ الارواح نیز جز . کتب درسی علم صرف ذکر شده . مرحوم فزونی در نامه ای که با آقای تقی زاده نوشته میگوید مراخ الارواح را در تهران دیده ام و خود هم داشته ام در تهران ولی ابدأ یادم نیست که در مدارس تدریس شده باشد . در هر صورت در مدرسه معبر السالك در حوزه مدرسین و رقبا و اقران بنده ابدأ این کتاب ، کتاب درسی نبود . نگارنده هم ندیده و نشنیده ام که این کتاب جز ، کتب درسی باشد .
- ۵- این کتاب مهم ترین کتاب صرف و حاوی نکات دقیق این علم است و متناسفانه امروز تدریس نمیشود
- ۶- عوامل منظومه تدریس نمیشود و فقط بعضی طلاب آنرا حفظ میکنند
- ۷- عوامل جرجانی نیز غالباً بطور مستقل تدریس نمیشود و تنها بتدریس شروع آن اکتفا میکنند
- ۸- انودج و صمدیه را گاهی در عرض شرح تصریف و یا تصریف که در علم صرف است فرا میگیرند